

§1.22 ПЕТРОСПЕКТИВНІ СПОГАДИ СТОСУНКІВ З БАТЬКАМИ ЯК ЧИННИК САМОСТАВЛЕННЯ Й САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ У ДОРΟΣЛОМУ ВІЦІ (Сечейко О.В. Національний авіаційний університет)

Вступ. Розуміння розвитку особистості, проявів її своєрідності, що зокрема відображається у самоставленні та позначається на процесі самореалізації, неможливо без врахування реального життєвого контексту, в якому воно здійснюється, в цілісності з її соціальними зв'язками [1].

Останнім часом у світовій та вітчизняній психології найбільш авторитетною парадигмою є реалізація комплексного підходу при вивченні особистісної самореалізації, який передбачає інтеграцією міждисциплінарних зав'язків. Зокрема, цей підхід реалізується при дослідженні чинників розвитку і закріплення Я-концепції особистості в рамках родинних взаємин дитячо-батьківських стосунків, де процес особистісної ідентичності розглядається через призму сімейної системи, функціонування якої відбувається за законами цілісності та взаємообумовленості її складових [2].

Роль батьків у формуванні ідентичності особистості є визначальною, оскільки вони є основними та взаємодоповнюючими взірцями для ототожнення. Ця проблема висвітлена у працях Алешиної Ю., Волович А., Антонова А., Барінова Н., Берлінгейм Д., Говорун Т., Кікінеджи О., Здравомыслова О, Кочарян А., Найдовської І., Обозова Н., Обухова Л. та ін. Саме батьківська сім'я є первинним осередком, взірцем та соціальною детермінантою процесу розвитку дитини [3].

Отже, забезпечення в родині умов для вдалої інтеграції дитини в життєвий контекст створює можливості для розвитку гармонійної і здорової особистості, призводить до істотного зменшення психотравмуючих ситуацій і має

продовжуваний ефект впливу на життя вже у дорослому віці, визначаючи повноту самореалізації людини в різних сферах життя через особливості її Я-концепції [2]. Проблемі розвитку Я-концепції і, зокрема, самоставлення, присвячені праці Пантелєєва С., Століна В., Сарджвеладзе Н., Бернса Р., Рубінштейна С. та ін. Осмислення психологічних параметрів сім'ї, які є детермінантами індивідуального розвитку дітей та мають вплив на індивідуальну траєкторію її самореалізації навіть у дорослому житті, можна побачити в роботах В. Гарбузова, А.Захарова та ін. Так, діти в неповних або дисфункціональних сім'ях не мають для ідентифікації повноти взаємодоповнюючих батьківських образів, внаслідок чого у них не розвиваються необхідні для сімейного життя якості особистості [4]. Дослідження Бернса Р. показують, що наслідки розлучення батьків можна спостерігати і у життєвих сценаріях дорослих людей, і, навіть, в наступних поколіннях [2].

Незважаючи на активні дослідження різних аспектів дитячо-батьківських стосунків і їх впливу на людину протягом всього її життя, ця тема залишається центральною в психології і сьогодні. Особливу актуальність набувають питання пролонгованого впливу стосунків з батьками на самореалізацію особистості в інтимній, професійній, міжособистісній сферах та стосунках з власними дітьми. Різні аспекти такого пролонгованого впливу представлені в роботах Дж. Боулбі [3].

Для встановлення ролі спогадів дитинства і підліткового віку на життя дорослих осіб в психології застосовується прийом ретроспекції. Ретроспективні дослідження проводять з метою встановлення того, як події і переживання життєвого досвіду особистості могли вплинути на її нинішній стан та індивідуальні характеристики. Отже, зважаючи на важливість та недостатню дослідженість проблематики зв'язку

особливостей самоствалення особистості зі спогадами про стосунки з батьками в дитинстві та підлітковому віці, дана тема потребує додаткового дослідження, а ретроспективний підхід до її вирішення є виправданим і інформативним.

В даній роботі представлені результати емпіричного дослідження зв'язку компонентів самоствалення особистості в дорослому віці з її ретроспективними спогадами про стосунки з батьками. **Практичне значення** дослідження полягає в можливості використовувати отримані результати при розробці освітніх та тренінгових програм для батьків, а також у психокорекційній і психотерапевтичній роботі психолога з клієнтами як у груповій, так і в індивідуальній формі.

Виклад основного матеріалу. Мета проведеного нами емпіричного дослідження, полягала у визначенні ролі і характеру зв'язків між спогадами людини про ставлення батьків до неї в дитинстві та підлітковому віці з особливостями її самоствалення в ранньому дорослому віці. Вибірку склали 58 осіб віком від 25 до 35 років, з них 31 жінка та 27 чоловіків. Діагностику визначених психологічних параметрів було здійснено за допомогою таких методик: опитувальник «Поведінка батьків і ставлення підлітків до них» (ПОР; Е.Шафер); опитувальник комунікативно-характерологічних тенденцій (Т.Лірі); тест-опитувальник самоствалення (В.В. Столін, С.Р. Пантелєєв); методика «Особистісний диференціал» (адаптована в НДІ ім. В.М. Бехтерева). Також була застосована анкета ретроспективних спогадів про дитячо-батьківські стосунки, розроблена Інститутом проблем виховання НАПН України (Бех.І.Д., Петрочко Ж.В.). Наявність і характер статистично-значимих зв'язків між діагностованими параметрами було перевірено за допомогою критерію Пірсона.

Перейдемо до розгляду результатів, отриманих в ході емпіричного дослідження. Для оцінки суб'єктивного

сприйняття батьківського ставлення у дитинстві та підлітковому віці ми застосували анкету (авт. Бех І.Д. , Петрович Ж.В.). Анкета має дві інтегровані шкали батьківського ставлення до дитини : шкала позитивного ставлення виявляє дружні, близькі та теплі стосунки, прояв любові, довіру до дитини; шкала негативного ставлення виявляє агресивність, гіперконтроль, байдужість, емоційну відстороненість. Дані, отримані в ході анкетування представлені у табл. 1.

Таблиця 1

Розподіл суб'єктивного сприйняття батьківського ставлення до досліджуваних у дитинстві (за даними анкети)

Назва шкали	ознака не виражена (%)	ознака помірно виражена (%)	яскраво виражена ознака (%)
Позитивне ставлення	4	23	73
Негативне ставлення	42	35	23

Отже, з таблиці видно що 73% досліджуваних відчували любляче ставлення батьків до себе, повагу, включеність батьків в своє життя. Такі діти, як правило, мали дружні стосунки з батьками, мали з ними позитивний емоційний контакт, відчували захист та турботу. Яскраво виражене негативне ставлення до себе відчували 23% учасників вибірки. Такі особи, за власною цінкою, стикалися в дитинстві з відчуженістю батьків, часто чули критику на свою адресу від них, відчували агресію до себе, авторитарний гіперконтроль, недовіру.

Анкетні дані доповнюють результати, отримані за методикою діагностики поведінки батьків, які представлені в табл. 2

Таблиця 2.

**Показники батьківського ставлення за методикою
«Поведінка батьків і відношення підлітків до них»**

Назва шкали	ознака не виражена (%)	ознака виражена (%)	Яскраво виражена ознака (%)
Позитивний інтерес (мати)	34	27	39
Позитивний інтерес (батько)	55	27	18
Директивність (мати)	64	26	10
Директивність (батько)	83	11	6
Ворожість (мати)	89	7	4
Ворожість (батько)	87	11	2
Автономність (мати)	66	23	11
Автономність (батько)	71	18	11
Непоследовність (мати)	84	9	7
Непоследовність (батько)	96	27	2

Як видно з таблиці, за ретроспективною оцінкою, матері досліджуваних частіше проявляли позитивний інтерес до дитини, порівняно з батьками, натомість, матерів також частіше оцінювали як більш директивних та непоследовних.

Дані про оцінку досліджуваними свого Я-реального та Я-ідеального, наявність внутрішньо-особистісних конфліктів, а також адекватність самооцінки представлена в таблиці 3.

Таблиця 3

Показники вираженості комунікативно-характерилогічних тенденцій респондентів за методикою Лірі

Назва тенденції	(%)
Наявність внутрішнього конфлікту	19
Обмеженість уявлення про себе	2
Максималізм в оцінці «Я» ідеального	14
Відсутність ідеалу	26
Конструктивність оцінки себе	27
Неадекватно завищена оцінка себе	12

Отже, у 19 % респондентів спостерігається наявний внутрішній конфлікт, викликаний суттєвим розривом між Я-реальним та Я-ідеальним, який супроводжується, як правило, існуванням одночасно суперечливих, а іноді і взаємовиключних мотивів, ціннісних орієнтирів та цілей. При цьому особистість почуває себе вкрай дискомфортно, нездатна визначити пріоритети, діяти відповідно до власної ієрархії цінностей. Деякі респонденти (2%) не змогли конкретизувати наявні у себе характеристики в Я – реальному образі. Це може свідчити про нездатність до рефлексії й блокування самоінтересу, можливо через страх побачити неоднозначність своїх поведінкових проявів та суперечливість емоційних переживань, що в свою чергу може свідчити про наявність у них примітивних механізмів психологічного захисту. Також відсутність чіткого уявлення про свої особливості в дорослому віці може бути наслідком відсутності уявлень людини про те, якою її бачили батьки в

дитинства. Як правило, це характерно для тих, хто згадує свої стосунки з батьками як «холодні», відсторонені, сповнені взаємної недовіри та претензій.

Цікавим виявився зміст образу Я-ідеального у досліджуваних. Так, 7% респондентів охарактеризували ідеальну особистість з такими якостями, як поступливість, лагідність, вдячність, прагнення догоджати партнерові, чуйність, безкорисливість. Та 7% досліджуваних бачать в ідеальній особистості такі якості як, домінантність, деспотичність, самозакоханість, жорстокість, критичність. Важливо зазначити, що у цих 14 % досліджуваних ретроспективні спогади про те, як батьки оцінювали їх характер у дитинстві майже повністю співпадають з їх Я-ідеальним образом вже у дорослому віці. Проте в Я-реальному образі вони здебільшого відзначають у себе протилежні якості. Відтак, можна стверджувати про наявність у них глибокого конфлікту самоствалення. На нашу думку, цей конфлікт може бути спричинений поляризацією батьками свого часу особистісних характеристик дитини на «позитивні» і «негативні» і, як наслідок, такі особи, навіть в дорослому віці проявляють таку саме поляризацію оцінок себе реального, ідеалізуючи, або знецінюючи свої особистісні якості. У них знижена, або взагалі відсутня диференційованість самосприйняття, гнучкість оцінювання себе та інших, ситуативність. Таке світосприйняття людини ілюструє її когнітивну простоту і проявляється в соціальній та емоційній ригідності.

Не змогли визначитися з характеристиками ідеальної особистості 26% респондентів. У 12% досліджуваних уявлення про ідеальну особистість повністю співпадає з баченням себе реального, що може свідчити про завищену самооцінку, неадекватну оцінку своїх можливостей та завищений рівень домагань, претензійне відчуття власної винятковості. Як правило, у таких людей високий ступінь

невдоволення оцінкою їх здібностей і переваг з боку інших.

Перейдемо до аналізу показників самоствавлення у досліджуваних і розглянемо його інтегровані характеристики та особливості окремих компонентів. Оцінювання досліджуваними своїх якостей за методикою «Особистісного диференціалу» розподілилися таким чином: 21% респондентів сприймають свої якості як позитивні, соціально бажані і в цілому задоволені собою; 12% респондентів, сприймають себе критично, виказують незадоволення власною поведінкою, і здебільшого мають низький рівень самоприйняття; 4% респондентів демонструють, насамперед, впевненість у собі, незалежність, вони схильні розраховувати на власні сили у нестандартних та складних ситуаціях; 50% респондентів навпаки, відмічають значну залежність від зовнішніх обставин і оцінок з боку інших, мають труднощі із збереженням власних психологічних кордонів й самостійності при прийнятті рішень, відмічають недостатній самоконтроль в ситуаціях психологічного та фізичного тиску з боку інших.

Деталізований опис особливостей основних компонентів самоствавлення у досліджуваних можна зробити за результатами тестування, яке представлено у таблиці 4.

Таблиця 4

Розподіл показників самоствавлення досліджуваних за опитувальником самоствавлення В. Століна, С. Пателєєва

Назва шкали	ознака не виражена (%)	ознака виражена (%)	яскраво виражена ознака (%)
Самоствавлення	5	7	88
Самоповага	12	15	73
Аутосимпатія	14	12	74

Очікуване позитивне відношення	25	47	28
Самоінтерес	12	30	58
Самовпевненість	18	8	74
Відношення других	54	14	32
Самоприйняття	7	30	63
Самокерівництво	25	28	47
Самозвинувачення	76	8	16
Саморозуміння	16	21	63

З таблиці видно, що у більшості досліджуваних в цілому благополучна ситуація – вони мають яскраво виражені показники самоповаги, аутосимпатії, впевненості в собі, саморозуміння. Водночас, досліджувані, у яких низькі показники зазначених характеристик, складають від 5 % до 25 % вибірки. Найбільш проблемними у них виявилися такі компоненти самоствавлення, як самовпевненість, саморозуміння, самозвинувачення та самокерівництво. Загальною є тенденція до високих показників за шкалою очікування позитивного ставлення до себе з боку інших – 75 %, і тільки у 25% досліджуваних потреба в схваленні є помірною, або низькою.

Для перевірки наявності статистично-значущих зв'язків між компонентами самоствавлення досліджуваних та їх ретроспективними уявленнями про батьківське ставлення до них в дитинстві був здійснений кореляційний аналіз. Статистично-значимі кореляційні зв'язки предсавлені в таблицях 5 та 6.

Таблиця 5

**Показники кореляції за критерієм Пірсона
 (директивний та автономний стиль виховання батька)**

Показники		Директивність (батько)
Самоставлення	Кор-ція Пірсона	0,960
	Знч.	0,000
Самоповага	Кор-ція Пірсона	0,567
	Знч.(2-сторін)	0,000
Саморозуміння	Кор-ція Пірсона	0,697
	Знч.(2-сторін)	0,000
		Автономність (батько)
Аутосимпатія	Кор-ція Пірсона	0,856
	Знч.(2-сторін)	0,000

Отже, виявився прямий кореляційний зв'язок директивного та автономного стилю виховання з боку батька з такими компонентами самоставлення у досліджуваних, як самоповага, саморозуміння, аутосимпатія. Очевидно, що прояв батьком лідерських якостей в стосунках з дитиною, його директивність у спілкуванні, авторитет і високий статус позначаються на особистості вже дорослої людини у вигляді позитивного сприйняття себе. Це характерно як для чоловіків, так і для жінок. На нашу думку, це частково можна пояснити соціокультурними орієнтирами на «сильного» батька, який забезпечує відчуття психологічного та соціального захисту. Для синів він стає орієнтиром для наслідування моделей маскуліної поведінки. В стосунках з дочкою, авторитарність батька, його статус, його орієнтація у вихованні на моральні норми, прийняті у суспільстві правила поведінки, дозволяють дівчинці також відчувати себе захищеною, і у неї зростає

внутрішня впевненість, почуття гідності, самоповаги.

Безпристрасність, відстороненість у спілкуванні з боку батька, його автономна позиція, скоріш за все, демонструють дитині цінність самодостатності і незалежності через дистанціювання з іншими. Це може стати психологічною основою завищеної самооцінки, яка в даному випадку виступає як захисний механізм подолання страху втратити власну автономність в емоційно-близьких контактах.

Таблиця 6

Показники кореляції по критерію Пірсона (директивний, автономний та ворожий стиль виховання, позитивний інтерес матері)

показники		Автономність (мати)
Самозвинувачення	Кор-ція Пірсона	-0,719
	Значимість	0,0001
Очікуване позитивне відношення від інших	Кор-ція Пірсона	0,329
	Значимість	0,012
показники		Директивність мати
Самооцінка	Кор-ція Пірсона	0,390
	Значимість	0,002
показники		Ворожість мати
Агресивність (Я-реал.)	Кор-ція Пірсона	0,399
	Значимість	0,002
показники		Позитивний інтерес (мати)
Сила	Кор-ція Пірсона	0,458
	Значимість	0,0001

Дані з таблиці 6 демонструють, з якими компонентами самоставлення досліджуваних пов'язаний директивний, автономний та ворожий стиль виховання з боку матері. Прямі кореляційні зв'язки виявлені між автономністю матері та очікуванням позитивної оцінки від інших; між ворожістю матері та оцінкою власної агресивності. Обернений кореляційний зв'язок виявлений між автономністю матері та самозвинуваченням. Це, на нашу думку, можна пояснити психологічним тиском з боку матері вразі її максимальної включеності в дитину. Передбачаємо, що це призводить до контрастного сприйняття дочкою або сином себе, порівняно з матір'ю і відчуття своєї недосконалості, або звинувачення себе вразі супротиву материнській турботі. І навпаки, чим більш автономну поведінку демонструє мати, тим менше у дитини привидів до самозвинувачення. Даний зв'язок, на нашу думку, може також свідчити про те, що вже у дорослому віці, в разі існування «ідеального» образу матері максимально включеної в свою дитину, людина може бачити свою невідповідність такому ідеалу і відчувати внутрішню напругу з цього приводу.

Передбачаємо, що остатня включеність матері, особливо емоційна, але при цьому наявність адекватної віку дитини автономії та сепарації, позитивно впливають на самоставлення, відчуття внутрішньої сили, усвідомлення своєї цінності як самостійної особистості.

Високий контроль з боку матері, її директивність, сила та владна амбіціозність спричинюють невпевненість, підвищену потребу у підтвердженні від інших своєї цінності. Ворожість матері призводить до агресивності дитини, яка може розглядатися як захисний механізм, що закріплюється і проявляється навіть вже у дорослому віці. Агресивність, ворожість, надмірна критичність, стриманість, емоційна холодність в вихованні з боку матері, впливають на

розвиток у досліджуваних також роздратованості, підвищеної критичності, неприйняття, нетерпимості до помилок інших, наслідуючи, певним чином, поведінкові моделі матері.

Прояв позитивного інтересу до дитини з боку матері, її дружні, лагідні, люблячі, емоційно теплі стосунки з дитиною впливають на зростання впевненості в собі, відчуття своєї безумовної цінності, незалежності, здатності розраховувати на власні сили у складних життєвих ситуаціях.

Наприкінці обговорення результатів дослідження можемо висунути гіпотезу про виключну важливість стосунків дітей з батьками протилежної статі. Саме вони, на нашу думку, мають домінуючий вплив на розвиток особистісних якостей, які визначають Я-концепцію особистості та її здатність до самореалізації, особливо в соціальних контактах та міжстатевих стосунках. Перевірка висунутої гіпотези є перспективним напрямом нашого подальшого дослідження.

Висновки. Виявлені значимі кореляційні зв'язки між самостваленням досліджуваних та їх ретроспективними спогадами стосунків з батьками. Такі результати підтверджують, що ключовим фактором закріплення у людини змістових особливостей самоствалення є батьківська сім'я. Уявлення дитини про себе починає складатися в процесі взаємодії з батьками з раннього дитинства. Дитячий досвід спілкування з батьками є вирішальним у формуванні самооцінки, самоприйняття, самоповаги дитини і цей вплив зберігається також у дорослому віці як чоловіків так і жінок. Виявлені тенденції, засвідчують, що особи, у яких наявний внутрішній конфлікт, оцінюють ставлення батьків до них в дитинстві і підлітковому віці або як занадто домінантне і навіть деспотичне, або як занадто відсторонене і байдуже. При

цьому спільним в обох випадках є значне емоційне дистанціювання. При позитивному сценарії особистісного розвитку, самоставлення як складова Я-концепції може стати потужним джерелом внутрішнього ресурсу особистості і мати вирішальний вплив на готовність людини до самореалізації в різних сферах життя.

Список використаних джерел:

1. Гірняк А. Н. Поняттєво-категорійне поле і наукові підходи до розуміння взаємодії у психології. Психологія і суспільство, 2017 № 3. С. 112-126.
2. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. М.: Прогресс 1998. 422с.
3. Боулби Дж. Создание и разрушение эмоциональных связей. Пер. с англ. В. В. Старовойтова. М.: Академ. Проект, 2004. 232 с.
4. Архиреева Т. В. Системный подход к пониманию структуры Я- концепции и закономерностей ее развития в детском возрасте. Культурноисторическая психология № 4, 2008. С. 48-55.

